

עורכים: עוזי רבי, טלי טוני מרקו

כרך 11, גיליון מס' 8, 9 באוגוסט 2021

Not Your Habibti: מהפכת הצעירות הפלסטיניות

מיכאל מילשטיין*

מאבקה של תנועת הנשים בהיסטוריה הפלסטינית המודרנית מתנהל בו בזמן בשתי חזיתות. מצד אחד, נדרשו הנשים הפלסטיניות עוד לפני 1948 להשתלב במאמץ הלאומי הרחב, ובפרט בעימות נגד אויבים חיצוניים, בראשם היישוב היהודי וישראל. מצד שני, הנשים מנהלות התמודדות עיקשת מבית במטרה לשפר את מעמדן ולשבור חסמים מסורתיים כך להרחיב את שילובן בכלל מישורי העשייה. מציאות זו הולידה דיון רב שנים במערכת הפלסטינית - שנמשך עד היום - סביב השאלה באיזו משתי הזירות על הנשים לרכז את מאמציהן והאם ניתן לשלב ביניהן.

הנכבה של 1948 הייתה צומת דרכים גורלית בתולדות הפלסטינים, אך לא פחות מכך גם בהתפתחות מעמד הנשים בחברה הפלסטינית. טראומת 1948 לוותה בעקירה המונית ובפגיעה במארג החיים הבסיסי, ולפיכך גם הביאה לערעור המבנה החברתי הפטריארכלי המסורתי. הדבר תרם במידה רבה לחיזוק מעמד הנשים הפלסטיניות שביססו את תפקידן כמשמרות הזהות והזיכרון הקולקטיביים במסגרת התאים המשפחתיים, תופעה שבלטה בעיקר במגזר הפליטים.

יתרה מזאת, בהשראת הרוח המהפכנית שאפיינה את התנועה הלאומית הפלסטינית החל משנות ה-50 וה-60, עלה בידי הנשים לשבור חסמים מסורתיים ולהצטרף לפעילות שנתפסה בדרך כלל כנתונה להגמוניה גברית, בפרט הלחימה הצבאית. במסגרת זאת בלטו "גיבורות תרבות" דוגמת לילא ח'אלד,

* ד"ר מיכאל מילשטיין הוא ראש הפורום ללימודים פלסטיניים במרכז משה דיין.

חברת החזית העממית לשחרור פלסטין אשר התפרסמה על רקע מעורבותה בחטיפת מטוסים, או דלא אל-מעירבי, חברה בחוליית הפתח שביצעה את פיגוע הטרור בכביש החוף ב-1978. ביטוי אחר להעמקת המעורבות הנשית בחברה הפלסטינית נמצא בפעילות הציבורית והפוליטית שהתפתחה בשטחים מאז שנות ה-70, ובפרט באנתפאדה הראשונה אשר בה הנשים השתלבו בהפגנות המוניות ואף נטלו חלק בניהול הוועדות העממיות שעסקו בסיוע חברתי. המשוררת פדוא טוקאן ביטאה היטב את השינוי שחל במעמד הנשים במילים: "עם קריסת התקרה הפלסטינית, נפלה בשכם גם הרעלה מעל פניה של האישה"¹.

דפוסי הפעילות הנוכחיים של הנשים בחברה הפלסטינית ובפרט של בנות הדור הצעיר שונים במידה רבה בהשוואה לאלה של העבר. במסגרת זו מסתמנת יתר התרסה כלפי כבלי המסורת. הדבר מתהווה על רקע רוח הזמן הייחודית המתאפיינת בייאוש הרווח בחברה הפלסטינית מאידיאולוגיות העבר ובהשפעה עמוקה של הרשתות החברתיות. כמו ביתר המזרח התיכון, גם במקרה הפלסטיני אין מדובר במהפכה היוצאת חוצץ נגד הסדר הקיים ונגד הקודים התרבותיים השליטים - מהלך שייתקל כנראה בהתנגדות פנימית עזה - אלא בתמורות המתרחשות בצורה הדרגתית ומדודה. זוהי מהפכה המוצאת ביטוי בסגנונות לבוש ודיבור, בנוכחות גוברת במרחב הציבורי, בהשתלבות במוסדות להשכלה גבוהה או במגזרים הפרטי והציבורי, בהופעה באמצעי התקשורת ומעל בימות התרבות, ובמקרה הפלסטיני - גם בהשתתפות פעילה במאבק נגד ישראל.

השינוי ניכר היטב בתפיסה העצמית של הנשים הפלסטיניות לגבי מקומן בחברה ולגבי יכולת המימוש העצמי שלהן. הדבר משתקף באופן בולט בהיקף הנשים המשתלבות בלימודים אקדמיים בחברה הפלסטינית ובשוק העבודה. כך, 61% מציבור הסטודנטים במערכת הפלסטינית כיום הן נשים - 133 אלף סטודנטיות מתוך 218 אלף סטודנטים, ובשוק העבודה קפץ שיעור הנשים המועסקות מ-10.3% בשנת 2001 ל-19.3% כיום. לנשים הפלסטיניות יש נציגות מרשימה במרחבים שהיו נתונים משך עשורים רבים לשליטת הגברים: שיעורן בקרב שופטי בתי המשפט עומד על 17.2%, 25.6% בקרב עורכי הדין, 25.4% בקרב המהנדסים ו-16% בקרב פקידי התביעה הכללית.²

התפתחויות אלה מלוות בעליית גיל הנישואין ובצמצום בהיקף הילודה: כיום 66% מהנשים הפלסטיניות מעל גיל 18 נשואות, 26.4% רווקות, וכ-20% נישואות כשהן בנות פחות מ-18 (11% בגדה המערבית ו-17% ברצועת עזה), זאת בהשוואה ל-24% ב-2010, ול-30.5% בשנת 1997.³ שיעור הפוריות

¹ פדוא טוקאן, **דרך הרית, אוטוביוגרפיה** (תל-אביב: טופרינג, 1993; ראה אור במקור בערבית ב-1985), עמ' 102.
² **אל-מראה פי מואקע צנע אל-קראר** [האישה במוקדי קבלת ההחלטות] (ראמאללה: אל-גיהאז אל-מרכזי לל-אחצאא' אל-פלסטיני וווארת שאיון אל-מראה, 2020), עמ' 15-17 [להלן: **אל-מראה פי מואקע צנע אל-קראר**].
³ ראו: "דוקטור עוד תסתערד אודאע אל-מראה אל-פלסטיניה עשיה יום אל-מראה אל-עאלמי" "ד"ר עולא עואד מציגה את מצב האישה הפלסטינית ערב יום האישה הבינלאומי, 8 במרץ 2020, **אתר האינטרנט של הלשכה המרכזית**

משקף כאמור גם הוא את התמורות במעמד הנשים בחברה הפלסטינית: הוא עומד כיום על 3.8 ילודים לאישה בגיל הפוריות - 3.9 ברצועת עזה (לעומת 5.8 בשנת 1999) ו-3.8 בגדה המערבית (לעומת 4.1 ב-1999); והמשפחה הפלסטינית מנתה בשנת 2000 בממוצע 6.1 בני אדם, ב-2007 מנתה 5.8 נפשות וב-2020 מנתה 5.1 נפשות (ברצועת עזה נרשמה ירידה מ-6.9 בשנת 2000 ל-5.5 כיום, ובגדה המערבית מ-5.7 בשנת 2000 ל-4.9 כיום).⁴

עם זאת, קיימת עדיין אפליה נגד נשים בחברה הפלסטינית, בפרט בתחום התעסוקה. מספר המובטלות כיום כפול ממספר הגברים המובטלים - 44.7% לעומת 22.2% - נתון שבולט בקרב אקדמאיות בנות 18-29 ש-68% מהן מובטלות. אחוז הנשים המועסקות במגזר הציבורי נמוך לעומת זה של הגברים (44% לעומת 57.4%), ומספרן במשרות בכירות הוא עשירית מזה של הגברים (11.7% לעומת 88.3%). כך, 14% משרי הממשלה הן נשים, 13% מהמנכ"לים בשירות הציבורי, וכן 11% מהשגרירים, 11.3% מהחברים במועצות המנהלים של הבנקים הפלסטינים, ו-11% מהחברים במועצות המקומיות. אישה אחת בלבד משמשת כיום מושלת מחוז ברשות הפלסטינית, אישה יחידה בתפקיד ראש מנגנון במערך הביטחון הפלסטיני, ואין כלל נשים שעומדות בראשות ערים או מועצות מקומיות באזורי A ו-B בגדה המערבית או בראש אוניברסיטה בשטחים.⁵ גם במגזר הסטודנטיאלי ניכר רישומה של האפליה: למרות שנשים מהוות כ-60% מכלל הסטודנטים, הרי שייצוגן במועצות הסטודנטים בכלל האוניברסיטאות בשטחים עומד כיום על 32.4%, ותפקידים כדוגמת ראשי מועצות מתאפיינים בנוכחות גברית מובהקת (רק 3 מתוך 25 מהן כיום מונהגות בידי נשים).⁶

לצד האפליה, רווחת עדיין האלימות נגד נשים בחברה הפלסטינית, בפרט באזורים המתאפיינים בשמרנות או בקרב שכבות חברתיות חלשות. כך, 4% בקרב נשים בין הגילאים 15-49 דיווחו בשנים האחרונות על פגיעה על-ידי קרוב משפחה (אחוז אחד בגדה המערבית ו-7% ברצועת עזה); 29% מהנשים הנשואות העידו על אלימות כלשהי מצד בני זוגן (38% ברצועת עזה ו-24% בגדה המערבית); 18% מהן העידו כי סבלו מאלימות פיזית (26% ברצועת עזה ו-8% בגדה המערבית), ו-57% מאלימות

⁴ לסטטיסטיקה ברשות הפלסטינית, 8 במרץ 2020; "אל-אחצא' אל-פלסטיני יסתערד אודאע אל-שבאב פי אל-מגיתמע אל-פלסטיני במנאסבת אל-יום אל-עאלמי לל-שבאב" [סקר פלסטיני מציג את מצב הצעירים בחברה הפלסטינית לרגל יום הנוער הבינלאומי], אתר האינטרנט של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ברשות הפלסטינית, 12 באוגוסט 2020, נצפו לאחרונה ב-1 באוגוסט 2021.

⁵ כתאב פלסטיין אל-אחצא' אל-סנוי, 2020 [הדו"ח הסטטיסטי של פלסטיין לשנת 2020] (ראמאללה: אל-ג'האז אל-מרכזי לל-אחצא' אל-פלסטיני, דצמבר 2020), עמ' 26.

⁶ אל-מראה פי מואקע צנע אל-קראר, עמ' 39, 44, 55, 65-66. שם, עמ' 23, 52.

מילולית (64% ברצועת עזה ו-52% בגדה המערבית); ו-2% מהנשים המועסקות במגזר הציבורי בגדה המערבית ו-8% מהמועסקות בו ברצועת עזה דיווחו על הטרדות פיזיות או מילוליות במקום עבודתן.⁷ שני אירועים בולטים בשנים האחרונות המחישו את המגבלות שעמן מתמודדות הנשים הפלסטיניות חרף השיפור המתמשך במעמדן. הראשון שבהם היה רצח אסרא' ע'ריב, צעירה בת 21 מבית סאחור סמוך לבית לחם, באוגוסט 2019 בידי אחיה. ברקע לכך עמדה העובדה כי העלטה לרשתות החברתיות תצלום ובו נראתה יחד עם ארוסה. האחים שנקטו אלימות נגד אסרא' מספר פעמים לפני רציחתה טענו בחקירה המשטרתית כי הצעירה נחבלה בעת נפילה במדרגות ולאחר "שנכנס בה שד". הרצח עורר הד נרחב ברחוב הפלסטיני בפרט ובעולם הערבי בכלל ולווה במחאה ציבורית ותקשורתית נגד התופעה המכונה "רצח על רקע כבוד המשפחה".⁸

האירוע השני היה מחאה שהתפתחה בעקבות הצטרפות הרשות הפלסטינית לאמנה הבינלאומית לביעור אפליה נגד נשים (CEDAW), הכוללת הגבלה של גיל נישואי הנשים ואיסור הכאתן בידי בני משפחה כ"אמצעי חינוכי". המחאה הונהגה על-ידי אנשי דת מוסלמים בכירים, ראשי חמולות ושבטים - בעיקר באזור הר חברון אשר בו יש לגורמים אלה אחיזה עמוקה - וכן בכירים בחמאס. אלה טענו כי האמנה עומדת בסתירה להלכה האסלאמית, בפרט בכל הנוגע להגבלת גיל הנישואין. בתגובה לכך התפתחה מחאה ציבורית בהובלת נשים בגדה המערבית, אם כי מוגבלת יחסית בהיקפה ובעוצמתה.⁹ המעורבות הפוליטית והחברתית הגוברת של הצעירות הפלסטיניות שואבת כאמור השראה רבה מרוח "האביב הערבי". נשים רבות הפגינו תעוזה בכיכרות "האביב הערבי", השתלבו בהמוניהן בהפגנות שנערכו נגד המשטרים ואף עמדו בהנהגת חלק מאירועי המחאה. היה זה דפוס פעולה שהשפיע רבות על צעירות פלסטיניות ובאמצעותו הן ביקשו להגביר מעורבותן במרחב הציבורי מבלי לערער על המוסכמות החברתיות, בעיקר בכל הנוגע ליחס בין המינים ולחזות החיצונית. מנהיגות המחאה בכיכר אל-תחריר בקהיר הציגו בפני הצעירות הפלסטיניות מקור השראה של נשים דעתניות, משכילות ונכונות להקרבה, ובה בעת עוטות חג'אב או אף נקאב ונמנעות מלשאת על נס קריאה לשחרור נשי הניצב בסתירה לקודים החברתיים או להלכה האסלאמית.¹⁰

⁷ עביר אל-ברגותי, "קורונה ירפעת ותיירת אל-ענף אל-אסרי... חאלתן ופאה לסידתין" [הקורונה הביאה לעלייה באלימות בתוך המשפחה], אל-חיאאת אל-ג'דידה, 30 באוגוסט 2020, נצפה ב-1 באוגוסט 2021.

⁸ להרחבה ראו: "הדא קצת אסרא' ע'ריב אלתי אשעלת ע'צ'ב מואקע אל-תואצל" [סיפורה של אסרא' ע'ריב אשר הצית את הזעם ברשתות החברתיות], אל-ערביה, 31 באוגוסט 2019, נצפה ב-1 באוגוסט 2021.

⁹ אחמד מלחם, "אתפאקית CEDAW תשעל צראעאן בין עשאאיר אל-ח'ליל ואל-חרכה אל-נסויה אל-פלסטיניה" [אמנת CEDAW מציתה עימות בין שבטי חברון ותנועת הנשים הפלסטינית], al-Monitor, 24 בדצמבר 2019, נצפה ב-1 באוגוסט 2021.

¹⁰ להרחבה בנושא הזה, ראו: מירה צורף, "נשים במהפכות 'האביב הערבי': האמנם האישי הוא הפוליטי?", ב-עוזי רבי ואריק רודניצקי (עורכים), נשים בחברה הערבית בישראל (תל-אביב: תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, 2011).

סממנים ראשונים - זהירים ומוגבלים - לזקיפות קומה נשית בעלת מאפיינים נועזים יותר ניתן למצוא כיום במרחבים הציבורי והתרבותי. במסגרת זאת נשמעות אמירות נועזות יותר מאשר בעבר בכל הנוגע לזכויות הנשים, לאפלייתן העמוקה ואף לפגיעה בהן, נושאים שהדיון הפומבי בהם היה משך שנים רבות בגדר טאבו בחברה הפלסטינית. בהקשר הזה בלט מסע הסברה רשתי שקידמה הצעירה יאסמין מג'לי מראמאללה תחת הכותרת "לא החיביתי שלך" (*Not Your Habibt*).¹¹ מג'לי, אשר החלה בלימודי אומנות והיסטוריה באוניברסיטת צפון קרולינה, ספגה השראה מקמפיין *Me Too* נגד הטרדת נשים שהחל בארצות הברית וזכה לתהודה עולמית. היא הסבירה כי המהלך הלא שגרתי שבו נקטה נועד לשבור את קשר השתיקה סביב הנושא בחברה הפלסטינית, ולערער על הטיעון שלפיו סוגיות מעין אלה חייבות להידחק לשולי השיח הציבורי מפאת ההכרח למקד את מירב הקשב והמשאבים הקולקטיביים במאבק נגד ישראל.¹²

עוד תופעה פורצת דרך היא הרכבי הראפ שייסדו נערות פלסטיניות בגדה המערבית. המראה החיצוני של הנערות נועז יחסית - ללא חג'אב ובלבוש מערבי אופנתי - והשירים בביצוען מופצים ברשתות החברתיות וזוכים לפופולריות רבה, בעיקר מצד נערות בנות גילן. ואולם גם שירת מחאה זו אינה חוצה קווים אדומים ונמנעת מהתקפה על הסדר החברתי הקיים, וכוללת ביקורת קלה בלבד כלפי המערכת הפוליטית הפלסטינית. גם במקרה זה חיצונית הזעם מופנים ברובם כלפי ישראל. בהקשר הזה בולטות דאליא רמדאן ממחנה הפליטים אל-דהישה שבבית לחם אשר שיריה ממוקדים בתחושת המחנק הקולקטיבי נוכח ריבוי המחסומים בדרכים והקמת גדר ההפרדה בגדה המערבית, או הרכב הבנות **שרוק**, שהתפרסם בזכות השיר הפופולרי **וטני** (מולדתי), שבו נמתחת ביקורת חריפה נגד ההגבלות שמשתה ישראל על הציבור הפלסטיני. הקליפ המצורף לשיר מכיל תמונות שצולמו במהלך נסיעות בכבישי הגדה המערבית וחוויות מהמעבר במחסומים באזור.¹³

הצעירה הפלסטינית נתונה אפוא כיום במתח כבד יותר מזה שאפיין את הצעירות בעבר, וזאת דווקא משום שמתחולל שינוי עמוק במעמד הנשים בחברה הפלסטינית. התמורות המתהוות נתקלות עדיין בחסמים חברתיים ותרבותיים ותיקים ורבי עוצמה המשקפים חרדה של רבים מפני ערעור הסדר הישן. הדבר מהווה בבואה למתח הכבד שבו שרוי כלל הדור הצעיר הפלסטיני: משקלו הדמוגרפי גדל

¹¹ המשמעות המילולית היא אהובתי או יקירתי, ואולם השימוש במילה **חיביתי** בשיח היום-יומי ניתן לתרגום כ"חמודה", קרי אמירה שנועדה "להקטין" לא פעם את הנשים שאלהן הקריאה הזאת מופנית.

¹² ראו: "שאהד: מלאבס נסאאיה למעאפחת אל-תחרש" [צפו: בגדי נשים למען המאבק נגד הטרדות], **אל-ג'זירה**, 17 בינואר 2018; "I'm not your habibti, says activist clothing", *AP archive* (ערוץ יו-טיוב), 2 בפברואר 2018, נצפו ב-1 באוגוסט 2021.

¹³ ראו: "שרוק... פתיאת פלסטיניאית תכאפחן עלא אנע'אם אל-ראב" [שרוק... צעירות פלסטיניות נאבקות באמצעות מוזיקת ראפ, *CNN בערבית*, 28 בנובמבר 2017, נצפה ב-1 באוגוסט 2021.

בהתמדה, אולם לא מתורגם - לפחות לפי שעה - להשפעה. בהיעדר מנהיגות וסדר יום ההולם את צרכי השעה מתקשה אפוא הדור הצעיר הפלסטיני לקדם שינוי יסודי במציאות הקיימת.

כל הזכויות שמורות למרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל-אביב. ניתן לעשות שימוש לא מסחרי בתכנים תוך ציון שמו של הכותב ומרכז משה דיין באוניברסיטת תל-אביב, בתוספת סימוכין וקישור למקור באתר של מרכז משה דיין, <https://dayan.org/he>.